

لزوم پایبندی به اصول اخلاقی در اطلاع‌رسانی

فصلنامه اطلاع‌رسانی. دوره ۱۶، شماره ۲

نویسنده: دکتر اسدالله آزاد

عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده:

اصول اخلاقی به قوانین کمال انسان و خیر را تحقق بخشیدن مربوط است و در نتیجه در هر حرفه‌ای به مجموعه احکام احکام ارزشی و تکالیف رفتار و سلوک، و فرمان‌هایی برای عمل بستگی دارد. در رشته و حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی، تلاش‌هایی برای مشخص کردن اصول اخلاقی به عمل آمده است. برشمردن اصول اخلاقی و رعایت آن‌ها در امور پژوهش، پژوهش، تدریس و کار اطلاع‌رسانی نخستین گام‌های برداشته شده در این زمینه است. برخی صاحب‌نظران این رشته، مسائل اخلاقی مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات را مهم پنداشته و برشمرده‌اند. خبرگانی دیگر، مسائل اخلاقی و رعایت اصول آن را به دو بخش عمده - مسائل اخلاقی کلان و مسائل اخلاقی خرد - تقسیم کرده‌اند و اجرای قوانین اصولی اخلاقی را بیش‌تر بر عهده تولیدکنندگان پایگاه‌ها و بانک‌های داده‌ها، میزبانان اطلاعاتی و ارتباطات دوربردی که در خدمت اطلاع‌رسانی همگانی است دانسته‌اند. در این نوشتار از «باید» و «نباید»‌های مرتبط با ضرورت‌ها، و مصالح کنونی و آتی اطلاع‌رسانی سخن می‌رود تا نشان دهد چگونه ادامه این خدمت می‌تواند به هدف غایی «انسان کامل شدن» بینجامد و راهنمای عمل و هدایتگر رستگاری شود.

کلیدواژه‌ها:

اصول اخلاقی، علوم اطلاع‌رسانی، ضرورت، ممنوعیت

مقدمه

راستی که آدمی از بدایع جهان آفرینش، بل بدیع‌ترین آفریدگان این عالم است. با این حال، چون در فطرت، کمال از وجودش متاخر افتاده، نوزاد آدمی بالقوه انسان است نه بالفعل. تحقق گوهر آدمی وابسته به تعلیم و تربیت است و مراقبت‌هایی که با عنوان تعلیم و تربیت در مورد او اعمال می‌شود، شرط لازم برای رسیدن وی به مرحله کمال است. انسان تنها موجودی است که نسبت به چند و چون زندگی خود مسئول می‌باشد، زیرا موجودی است اندیشمند، دارای توان تمیز، صاحب اراده و مختار، و اصلاح احوال، و تحقق فلاحش به چگونگی برنامه‌هایی که برای زندگی فردی و جمعی خود تنظیم می‌کند و به نحوه اجرای آن‌ها بستگی دارد. لذا باید وی را یاری کرد تا برای رسیدن به کمال و زندگی مبتنی بر استقلال اخلاقی - که ارزش کلی حیات بسته به کیفیت آن است - آمادگی پیدا کند. (۱)

در طی روزگاران پیشین از اصطلاح «اخلاق» تعاریف بی‌شمار، نه چندان روشن و مورد پذیرش همگان، به عمل آمده است. از دیدگاه بعضی، علم اخلاق عبارت است از تحقیق در رفتار آدمی بدان گونه که باید باشد و بی‌درنگ می‌افزایند که که علم اخلاق را نباید با علم مطالعه اخلاقیات و آداب اشتباه کرد؛ زیرا علم اخلاقیات به مطالعه رفتار آدمی چنان که هست می‌پردازد و قوانین حاکم بر آن‌ها را به دست می‌آورد، در صورتی که علم اخلاق، برعکس، بدین مهم توجه دارد که عمل آدمی برای کامل بودن و خیر را تحقق بخشیدن، چگونه باید باشد. بدین‌سان، اگر اخلاق را مجموعه احکام تقویمی و ارزشی و مجموعه تکالیف مربوط به رفتار و سلوک بشماریم، این علم قواعد و فرمان‌هایی برای عمل مقرر می‌دارد و بی‌گمان در زمره علوم دستوری در می‌آید. اخلاق بر غایات عمل و مقصودها ارج می‌نهد و چون وجود انسان و حیات وی متلازم با کرد و کردار یا علل و رفتار است، مسائل مربوط به کنش و رفتار برای وی مسائلی است مبرم و

ضروری و فرد باید در هر لحظه از لحظات حیات و در رویارو، بل سخن از معرفت به «ارزش‌ها» است. اگر در علم سخن از طبیعت می‌رود، در اخلاق سخن از فضیلت است. چگونه هست و چگونه نیست به عهده علم است و چه باید کرد و چه چه نباید کرد به عهده اخلاق. قوانین اخلاقی تمامی قوانینی هستند که یا اشیا و امور خارجی را ارزیابی می‌کنند یا به نحوی جزئی یا کلی سخن از باید و نباید می‌گویند و ما را به اقدامی شایسته یا ناشایسته دعوت می‌کنند. از این رو، هیچگاه هیچ اصل و قانونی اخلاقی از ارزیابی و سنجش خالی نیست. (۳) بویژه اگر موضوع قواعد اخلاقی، ظاهر ساختن تمایز میان خیر و شر در امور اجتماعی باشد، بدون مراجعه به تفسیر معانی یا دلالت‌های سلوک‌های جمعی نمی‌توان عمل کرد.

جامعه‌شناسان جدید به پیروی از «دورکیم» اعتقاد دارند که مبنا و اساس و منبع تکلیف و وظیفه، جامعه است که بر فرد برتری دارد. جامعه وظیفه فرد را تعیین می‌کند و موجد اخلاق است. پس اخلاق مقوله‌ای مربوط به جامعه است نه فرد، زیرا وظیفه حفظ و نگهداری تمدن بر عهده جامعه می‌باشد. جامعه را توانی است فراتر از اراده فرد و این قدرت را به صورت احکام و اوامر اجتماعی و اخلاقی بر فرد تحمیل می‌کند. (۴)

با آن که مفاهیم فکری همه ادیان و مکتب‌ها و نهضت‌های نوین متفاوت است، اما وجه اشتراک همه آن‌ها اعتقاد به «اختیار» انسان است. انسان موجودی است آزاد و مختار و چون آزاد و مختار است بنابراین او را وظیفه‌ای است مقرر و تکلیفی است معین. لازمه اختیار و آزادی، تکلیف است و وظیفه. اگر خیر از لحاظ الزام و اجبار در نظر گرفته شود، همان وظیفه است. انسان موظف است خیر را متحقق سازد و بدان بگراید. شر نیز پدیداری است ویژه انسان. تلاشی است برای بازگشت به حالت ماقبل انسانی و از میان برداشتن عقل و عشق و آزادی (که اموری هستند خاص انسان). شرارت یعنی از دست دادن خویشتن آدمی در تلاش برای گریز از بار سنگین امانت انسانیت را کشیدن. چکیده کلام آن آن که خیر عبارت است از قرابت فزاینده و وجود به جوهر خویش، و شر عبارت است از غرابت فزاینده میان این دو. (۵) آدمی تنها یکی از این دو امکان را می‌تواند برگزیند: پیشتازی یا پس‌روی. پیش‌رفتن و پروراندن گوهر انسانیت خویش، یا یا پس‌رفتن و به قهقرا بردن این جوهر.

دریافتیم که خوبی و بدی، یک داوری ارزشی است و اصولاً در آن بخش از قلمرو زندگی مطرح می‌شود که امکان انتخاب آزاد بین دو امر یا بین شقوق مختلف در برخورد با یک پدیده وجود دارد. در اینجا تعیین ضوابطی که با کمک آن‌ها بتوان خوب و بد، رفتار اخلاقی و غیر اخلاقی، انسانی و غیرانسانی را از هم متمایز ساخت اهمیتی حیاتی دارد. کیفیت زندگی و چگونگی رفتار و مناسبات و روابطی که با دیگر مردم داریم، مستقیماً متأثر از آن نظام ارزش‌ها و اصول اخلاقی است که بدان پایبندیم. به سخن دیگر، تنها از روی نتایج اعمال و کاربرد اشیا و آثار پدیده‌های مرتبط با هدف‌ها و نیازهای اساسی و عام انسان‌ها است که می‌توان در باب اخلاقی بودن یا نبودن امر مهمی قضاوت کرد.

در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی‌اند که شمار مقاله‌ها و مباحثی در دهه‌های اخیر به مسائل اخلاقی عنایت ورزیده و رعایت موازینی در امور تولید، ذخیره، توزیع و استفاده از اطلاعات را - بویژه به یاری ابزارهای الکترونیکی و در راستای برپایی پایگاه‌های داده‌های ارجاعی و منابع اطلاعی - برشمرده‌اند. گاه گام‌ها را فراتر نهاده و از پیامدهای اجتماعی فناوری رایانه‌ای، تحت عنوان مبانی اخلاقی ارتباط سخن گفته‌اند. در این باب پرسش اساسی همواره آن بوده است که آیا آیا اطلاع‌رسانان می‌توانند و باید مبانی و اصول اخلاقی را رعایت کنند؟ اگر این کار ممکن است، آیا این اصول را می‌توان به صورت رمزگان یا مجموعه قوانینی درآورد؟

در سال ۱۹۸۰ میلادی، دست‌اندرکاران و صاحب‌نظران کتابداری امریکا مجموعه‌ای از قوانین مقدماتی فراهم آوردند که درونمایه آن را سه موضوع اصلی - اصول اخلاقی در پژوهش، اصول اخلاقی در تدریس اطلاع‌رسانی، و اصول اخلاقی در کار اطلاع‌رسانی - تشکیل می‌داد.

در موضوع اخلاق در تحقیق، مباحثی نظیر نادرستی و تقلب‌فکری در پژوهش‌های اطلاع‌رسانی، اعتبار بخشی نابجا به همکاران آشنا، و زمینه‌های ممنوع‌التحقیق مطرح شده است. در مسئله اخلاق در تدریس اطلاع‌رسانی به مشکل تدریس سوگرفته،

و روش تدریس با تکیه بر مسائل ویژه پرداخته‌اند، و در باب اخلاق در کار اطلاع‌رسانی از مطالبی چون استفاده - یا درست‌تر بگوییم سوءاستفاده - از تسهیلات کار برای مقاصد شخصی، لزوم محرمانه ماندن اطلاعات، پالایش نتایج داده ها و اطلاعات بنا به مقاصد خاص، مشکلات میانجیان اطلاع‌رسان، فروشندگان اطلاعات پیوسته، و پیامدهای سوءاستفاده سوءاستفاده، سیاسی از اطلاعات به منزله منشأ قدرت سخن رفته است.

اصل اساسی در هرگونه اندیشه اخلاقی، آزادی انسان است. این اصل در منشور حقوق بشر سازمان ملل متحد و قانون اساسی کشورمان و دیگر سرزمین‌ها با اطلاع‌رسانی و ارتباطات رابطه دارد. اصل آزادی انسان را می‌توان از نظر فلسفی، وجود فضای آزاد و بی‌مانع میان انسان‌ها و جهانی دانست که در آن به اشتراک زندگی می‌کنند و در آن، امکان بنیادین گفت و شنود میان آنان وجود دارد. بدین‌سان اطلاع‌رسانان در زمینه کار حرفه‌ای خود و اجتماع خویش مسئولیت‌های اخلاقی خاصی دارند تا موهبت آزادی بر اثر فشار حکومت‌های جبار خدشه‌دار نشود و امکان همزیستی همگان همراه با تبادل درست اطلاعات فراهم آید.

دربراه این که میان کشورهای توسعه‌یافته، صنعتی و کشورهای روبه‌توسعه، شکاف تمام‌عیار و فزاینده‌ای وجود دارد، همگان اتفاق نظر دارند. این شکاف، مرتبط با توان پردازش و کاربرد اطلاعات ضروری برای توسعه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی شکل گرفته است. پژوهش‌ها حاکی از آن است که رشد فناوری الزاماً به معنای افزایش دسترسی مردم به اطلاعات، چه در سطح ملی یا بین‌المللی نیست و اتفاقاً میان فقیر و غنی نوعی نابرابری وجود دارد. کشورها، در پاره‌ای مواقع، برای مقابله با مشکلات ناشی از پیشرفت‌های رایانه‌ای و فناوری‌های ارتباطی، در راستای حفظ منافع حیاتی ملی، ناچار به اتخاذ برنامه‌هایی جامع شده‌اند. کشورهای روبه‌توسعه معتقدند وابستگی به شرکت‌های خارجی و کارگزاران فراملی باعث شده تا مبنای تصمیم‌گیری‌های مهم ملی در خارج از مرزهای ملی آنان قرار گیرد. این سیاست‌های ملی برای هدف‌های زیر طراحی شده‌اند: حفظ حاکمیت ملی، تضمین امنیت ملی، تضمین دسترسی به اطلاعات موجود در بانک‌های اطلاعاتی، حفظ هویت فرهنگی، طراحی سیاست‌های مناسب هنری، علمی و آموزشی و در پاره‌ای از موارد، حفظ «اسرار شخصی». در حالی که برخی از این اقدامات در بعضی از مناطق جغرافیایی به نفع عامه مردم بوده، اما مواردی نیز وجود دارد که سیاست‌های داخلی و ملی در راستای مهار اقتصادی و سیاسی، به محدودیت وسیع افراد و گروه‌های مناطق خاص انجامیده است. در بعضی از کشورهای صنعتی نیز این تمایل وجود دارد که ارتباطات عمومی را به به امری تجاری و خصوصی تبدیل کنند. (۷) از این رو، ساختار جریان بین‌المللی اطلاعات و روند تولید آن باید دگرگون شود.

قافله بشری در سیر به سوی کمال علمی به قله‌های رفیع دانش دست یافته است. عوامل متعددی در فتح این قله‌ها موثر بوده که «تبادل اطلاعات» از مهم‌ترین این عوامل است و در تمام حوزه‌های معرفت بشری نقشی تعیین‌کننده و کارساز دارد. از سوی دیگر، ارتباطات و پیام‌رسانی به پشتوانه رشد و گسترش فناوری، تمام جهان را زیر پوشش خود گرفته است، به گونه‌ای که هیچ فرد و کشوری نمی‌تواند خود را مصون از تاثیر پیام‌های ناخواسته، و مستغنی از شرکت در جریان بین‌المللی اطلاعات بداند. بنابراین، هم برای بهره‌وری از دانش معاصر و هم مشارکت در پیشرفت علمی و نیز به منظور مقابله با ابعاد مخرب جریان بین‌المللی اطلاعات که کیان مذهبی و ملی را هدف گرفته است، ناگزیر از حضوری توانمند و موثر در این جریان هستیم و از لوازم نخستین این حضور، شناخت هرچه بیشتر ابعاد «جریان بین‌المللی اطلاعات» است تا در تولید اطلاعات، دیدگاه‌های گونه‌گون دیده شوند.

«اریک نووتنی» (۱۵) چهار نوع از محتوای جریان داده‌ها را به شرح زیر شناسایی کرده است:

داده‌های عملیاتی: شامل جریانی از داده‌های فرامرزی است که به تصمیم‌گیری‌های سازمانی یا حفظ عملکردهای خاص اداری کمک می‌کند. به عنوان مثال، شرکت‌های چند ملیتی برای هماهنگ کردن کارکردهای خاص تجاری خود که از نظر جغرافیایی پراکنده است، از این اطلاعات استفاده می‌کند.

داده‌های داد و ستد مالی: اطلاعاتی را ارائه می‌کند که به انتقال پول، اعتبارها و بدهی‌ها منجر می‌شود. این داده‌ها

حاوی اطلاعات مالی است و با داده‌های عملیاتی فرق می‌کند.

داده‌های احراز هویت: حاوی اطلاعاتی است که به سوابق اعتباری و پزشکی، پیشینه، جنایی، استخدام و ذخیره، جا برای مسافرت، نام‌ها و شماره، شناسنامه‌ها مربوط می‌شود. داده‌های احراز هویت ممکن است مستقیماً در داده‌های عملیاتی و داد و ستدهای مالی نیز حضور داشته باشد.

داده‌های علمی و فنی: دربردارنده نتایج آزمایش‌ها، بررسی‌ها و پژوهش‌های مربوط به محیط، هواشناسی و نیز دربردارنده آمارهای اقتصادی است. نظام‌های ارتباطی رایانه‌ای، افزون بر این، پایگاه‌های داده‌های کتابشناختی و نرم‌افزارهای لازم برای پردازش داده‌های خام را هم در اختیار جامعه جهانی علوم قرار می‌دهد.

برخی کشورها چنین احساس می‌کنند که برای تهیه محصول داده‌های پردازش شده، بیش از حد به ایالات متحده آمریکا وابسته‌اند، آن‌ها بر این باورند که بیش‌تر اطلاعات ارزشمند در ایالات متحده آمریکا انباشته شده و به طور مساوی، برای آن‌ها فرستاده نمی‌شود. توزیع نابرابر فناوری ارتباطی رایانه‌ای در میان کشورهای جهان، عاملی است که این انگاره جهتدار را مستحکم‌تر می‌کند. ظرفیت محدود پردازش داده‌ها در کشورهای روبه‌توسعه و عقب‌مانده، این ممالک را وادار می‌سازد که داده‌ها [اطلاعات خام] را برای پردازش صادر کنند و سپس داده‌های پردازش شده [اطلاعات] را وارد کنند. وقتی داده‌ها برای پردازش به خارج فرستاده می‌شود، درآمدها به جریان می‌افتد و متعاقب آن، مشاغل و داد و ستدها در صنعت اطلاع‌رسانی کشورهای غنی رونق می‌گیرد. روند بین‌المللی گردش اطلاعات، شبیه روندهای سایر مناطق تجاری است. مواد خام را برای پردازش به کشورهای صنعتی می‌فرستند و آن‌گاه محصول پردازش شده را به بهایی گران‌تر خریداری می‌کنند. لذا، مسائل ارتباطات رایانه‌ای و تولید اطلاعات را باید در پرتو منافع متضاد دولت، در حمایت و حفظ اطلاعات از یک سو، و واردات و مبادله، آرا از سوی دیگر بررسی کرد.

«رافائل کیپرو» مسائل اخلاقی اطلاع‌رسانی را زیر عنوان مسائل مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات به بحث می‌نهد و لزوم پایبندی به اصول اخلاقی را در این زمینه‌ها به شرح زیر گوشزد می‌کند. (۶)

الف) اصول اخلاقی در زمینه تولید اطلاعات

دشواری‌های این زمینه با مسائل اخلاقی پژوهش علمی رابطه‌ای تنگاتنگ دارند. از دیدگاه برقراری ارتباط و در ملاحظه نتایج تحقیقات، پدیدآورندگان اطلاعات اخلاقاً در برابر راستی و عینی بودن دستاوردهای خود مسئول‌اند. راستی و درستی، از سویی، به معنای جستجوی شرافتمندانه، حقیقت و از سوی دیگر، آزادگذاری نقد و محک‌زنی است. عینیت به به میزان آگاه‌کنندگی اشارت دارد که بیش‌تر باید کیفی و چونی باشد تا کمی و چندی؛ این نکته، رویارو با دیدگاه‌های اشاعه‌دهندگان اطلاعات است. برای رسیدن به این هدف باید از مجهزترین و بهترین ابزارهای اطلاع‌رسانی در اختیار، بهره جست. این نکته شاید به تضادهای اخلاقی گونه‌گونی بیانجامد، بویژه زمانی که چنین ابزارهایی در انحصار فرد یا افرادی خاص باشد، در دسترس نباشد، یا افراد بنابه اهدافی از پیش اندیشیده، آشکارا از آن‌ها محروم شده باشند.

ب) اصول اخلاقی در زمینه اشاعه اطلاعات

در باب کار عملی اشاعه، اطلاعات، مسائل اخلاقی زیر مطرح است:

۱. اصل در اختیار بودن: اطلاعات و بویژه اطلاعات تخصصی باید در اختیار همگان باشد، بشرطی که محدودیت‌های سیاسی، اقتصادی و دیگر موانع در نظر گرفته شود. اگر به مسائل اقلیت‌های نژادی، تبعیضات نژادی، تضاد میان ملل دارای غنای اطلاعات و فقر اطلاعات، تضادهای اطلاعاتی کشورهای پیشرفته، مسائل انحصارها، و مهار و نظارت‌های مردمسالارانه و جز آن‌ها بیندیشیم، اصل فوق از نظر اخلاقی اهمیت بسیار دارد. آیا در «جامعه بی‌کاغذ» مردمسالارانه بودن دسترسی به رسانه‌های چاپی تضمین می‌شود؟ چگونه می‌توان به تعادلی میان برقراری ارتباط شفاهی، چاپی و الکترونیکی دست یافت؟

۲. **اصل رازداری:** این زمینه، پهناور اخلاقی انواع مسائل مربوط به مسئولیت توزیع‌کنندگان اطلاعات، حفظ خود اطلاعات، و محافظت از داده‌های شخصی مربوط به تولیدکنندگان و استفاده‌کنندگان، از جمله نتایج، جرح و تعدیل‌ها، و جز آن در جستجوها را دربرمی‌گیرد. این اصل همچنین به انواع دخل و تصرف‌های بی‌اجازه در حوزه شخصی استفاده‌کنندگان، از سوی تولیدکنندگان پایگاه‌های داده‌ها نیز مربوط است.

۳. **اصل کمال:** این اصل، برای نمونه، به امکان تبعیض قائل شدن در تهیه، تام و تمام اطلاعات، یا انتخاب سوگرفته، آن‌ها از سوی تولیدکنندگان پایگاه‌های داده‌ها مربوط است که در نتیجه، به گمراهی استفاده‌کنندگان می‌انجامد. این مسئله به روند چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی هم ربط دارد. باید در نظر داشت که تولیدکننده پایگاه‌های داده‌ها مسئول درستی محتوا نیست، بل تنها در باب کمال و درستی روند تهیه، داده‌ها و بازتولید صحیح آن‌ها مسئولیت دارد. محدودیت‌های این اصل به مشکلاتی چون گزینشی بودن و ارزیابی دانش و آنچه «آلودگی اطلاعاتی» می‌خوانند مربوط است.

پ) اصول اخلاقی در کاربرد اطلاعات

از آنجا که در هنگام جستجوی اطلاعات، استفاده‌کنندگان اهدافی چندگانه دارند، مسائل اخلاقی مربوط به کاربرد آن‌ها هم متنوع است و از آن جمله می‌توان از اصول عینیت، کمال کیفی و جستجوی حقیقت نام برد. حقیقی بودن اطلاعات مفهومی برابر با «پایایی» یا اعتبار علمی دارد و این مهم باید اهداف نظری و عملی مربوط به دستکاری اطلاعات را دربرگیرد. از جمله تضادهای اخلاقی موجود در زمینه کاربرد اطلاعات، می‌توان از پالایش نتایج جستجوها، و سوءاستفاده سوءاستفاده از اطلاعات و تسهیلات اطلاع‌رسانی بنا به مقاصد مختلف نام برد.

بازبینی متون اطلاع‌رسانی نشان می‌دهد که برخی صاحب‌نظران، از جمله «لد»، مسائل اخلاقی را از دیدگاهی دیگر مطرح و بررسی کرده‌اند. این مشکلات به دو بخش اساسی و متمایز «مسائل اخلاقی کلان» و «مسائل اخلاقی خرد» تقسیم می‌شوند. (۸) اصولاً مسائل کلان مربوط به مشکلاتی است که گروهی در رویارویی با جامعه با آن‌ها مواجه می‌شوند و در رشته ما، بیش‌تر این مسائل به پیامدهای کلی اجتماعی بویژه به مسئله بازایی اطلاعات وابسته است. رئوس مطالب این مبحث در ها، و سوءاستفاده از اطلاعات و تسهیلات اطلاع‌رسانی بنا به مقاصد مختلف نام برد.

بازبینی متون اطلاع‌رسانی نشان می‌دهد که برخی صاحب‌نظران، از جمله «لد»، مسائل اخلاقی را از دیدگاهی دیگر مطرح و بررسی کرده‌اند. این مشکلات به دو بخش اساسی و متمایز «مسائل اخلاقی کلان» و «مسائل اخلاقی خرد» تقسیم می‌شوند. (۸) اصولاً مسائل کلان مربوط به مشکلاتی است که گروهی در رویارویی با جامعه با آن‌ها مواجه می‌شوند و در رشته ما، بیش‌تر این مسائل به پیامدهای کلی اجتماعی بویژه به مسئله بازایی اطلاعات وابسته است.

رئوس مطالب این مبحث در نوشتارهای اطلاع‌رسانی عبارت‌اند از: دشواری‌های جامعه فراصنعتی، رابطه میان کشورهای فقیر از نظر اطلاعاتی و غنی از نظر اطلاعاتی، مشکلات جریان آزاد اطلاعات، حریم خلوت فردی و رسانه‌ها، و جز آن‌ها. مسائل خرد، مواردی بیش‌مارند که از درون گروه‌ها ناشی می‌شوند؛ در حرفه‌ها، گروه‌های عمده دست‌اندرکار اطلاعات عبارت‌اند از استفاده‌کنندگان، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان اطلاعات. برخی از مسائل اخلاقی مطرح برای این گروه‌ها عبارت است از مشکلات دستیابی به اطلاعات، ایمنی اطلاعات، مبانی اخلاقی حرفه‌ای از جمله مبانی اخلاق پژوهش، تدریس، و کار و کردار اطلاع‌رسانی، مسائل حق مؤلف و جز آن‌ها.

بظاهر، کندوکاو در مسائل خرد و کلان شایان توجه بیش‌تر و بحث جامع‌تری است. «کوچن» در مقاله‌ای با عنوان «اطلاعات و اجتماع» (۹) می‌گوید اصطلاح «اطلاعات» که در دهه ۱۹۵۰، تحت تأثیر نظریه ارتباطات ریاضی، انتظار می‌رفت که متمایز از «معنا و مفهوم» باشد، اینک در دهه اخیر به معنای «داده‌های مربوط به تصمیم‌گیری» به کار می‌رود. از جهت مفهوم «اجتماع»، این «بل» بود که ویژگی مرحله فراصنعتی را خصلتی مبتنی بر اطلاعات دانست، یعنی اجتماعی برپاشده بر پایه فنون فرداست که امکان تصمیم‌گیری عقلانی استوار بر شالوده‌های آگاهانه را آسان می‌سازد. به نظر وی، فراورده‌های برقراری ارتباطات دانشی و خود فناوری، امکان ایفای نقشی چشمگیر را در جامعه آتی

خواهند داشت. «مضمون اساسی سخن این است که اطلاعات و دانش می‌تواند ما را در برآمدن از پس مصیبت‌های امروزی مدد رساند، بشرطی که ارزش‌ها و داورهای انسانی، توازی در این میان برقرار سازد.» (۱۰) برای افراد حرفه‌ای در رشته اطلاع‌رسانی، تنها داشتن مهارت‌های تخصصی و حرفه‌ای بسنده نیست؛ اگر می‌خواهند که دانش، پاسخگوی این مسائل حیاتی باشد، ناگزیرند از نظر انسانیت، کلی‌گرایی روشنفکر نیز باشند. «کوچن» در باب مسائل اخلاقی کلان به شش دشواری به شرح زیر اشاره می‌کند:

۱. امنیت و اطلاعات: در این جا دو مسئله، اخلاقی دشوار وجود دارد: یکی شکاف موجود میان دانش متخصصان، و میزان دانستنی‌های عامه مردم از مسائل دفاعی و امنیتی است. شکاف دیگر، آزادی و گشودگی مجرای جریان اطلاعات و موانع امنیتی ملی (یا بین‌المللی) است. در باب چگونگی آشتی مجدد بین اصل سنتی جریان بسیار نامحدود و باز اطلاعات درون مرزهای مختلف از یک سو، و وجود اقدامات حفاظتی قانونی در برابر نظام حمایت یکسره و بی‌محابا از امور بازرگانی و اقتصادی از سوی دیگر، چالشی سخت وجود دارد.

۲. استخدام و اطلاعات: در زمینه، محدود مربوط به اطلاعات تخصصی، پیشرفت بیش‌تر در جریان کلی امور مربوط به به جستجوی کاربر نهایی پیش‌بینی می‌شود، درحالی‌که متخصصان اطلاع‌رسانی به طراحی و حفظ و نگهداری نظام‌ها و زبان‌های کاربر پسند توجه دارند. فراهم‌آوردن تسهیلاتی برای جستجوی اطلاعات از سوی کاربر نهایی، یا ساخت، پرداخت نظام‌ها و زبان‌های ساده، مقوله‌هایی هستند که بر امر به کارگماری افراد تأثیر می‌گذارد. این بحث اخلاقی به دشواری دشواری‌های بر سر راه تغییرات فنی و سازماندهی کارهای ناشی از آن‌ها مربوط است و از نظر اجتماعی اهمیتی حیاتی دارد.

۳. بخش تجارت و صنعت اطلاعات: به‌دست‌آوردن اطلاعات بویژه دانش فنی مورد استفاده در بخش تجارت و صنعت، خواه دولتی یا غیردولتی، از معضلات جهان امروز است. تضادهای سیاسی و اقتصادی موجود در شکل‌گیری «جامعه اطلاعاتی» از یک سو، و مشکل تصمیم‌گیری‌های بجا و درخور مبتنی بر اطلاعات از سوی دیگر، مستلزم توجه خاص به اصول اخلاقی است.

۴. برنامه‌ریزی و اطلاعات: دشواری در امر برنامه‌ریزی، زمانی چهره می‌نماید که مسئله، پیچیدگی نظام‌های مبتنی بر بر رایانه و مهار و نظارت بر آن‌ها در پیش رو است. در زمینه، اطلاعات تخصصی، مشکل فراهم آوردن و در اختیار داشتن اطلاعات بسنده و مربوط به برنامه‌ریزی پیش می‌آید و بسا موارد که اطلاعات ضروری به تصمیم‌گیرندگان و برنامه‌ریزان نمی‌رسد تا بتوانند بر مبنای آن‌ها عمل کنند. در این موارد، برای نمونه کافی است به بحران‌های بومشناختی، تغییرات سازمانی و نهادی، و مشکلات بهداشت اجتماعی اشاره شود و لزوم تدوین اصول اخلاقی مناسب یادآوری گردد.

۵. عدم تمرکز و اطلاعات: امروزه در زمینه بازبایی اطلاعات، گرایش مراکز رایانه‌ای را به تمرکز هر چه بیش‌تر امور شاهدیم. وارد ساختن رایانه از طریق شبکه‌های ملی و بین‌المللی در انجام فعالیت‌های گونه‌گون در راستای این گرایش است. این تمایل، هدایت کارهای گروهی را ممکن می‌سازد و از تمرکز کارهای اطلاع‌رسانی پشتیبانی می‌کند. به موازات این پیشرفت‌ها، با حضور روبه‌رشد ریزرایانه‌ها و پیشرفت در زمینه، ساخت و تکمیل نظام‌های خبره روبرویم. بعد اخلاقی این مسئله به بهترین صورت در سخنان «کوچن» بازتاب یافته است که می‌گوید: «منافع خالص حاصل از فنون و فناوری‌های جدید چیست؟ آیا ریزرایانه‌ها و رسانه‌های ارتباطی مربوط - مانند اتومبیل و تلویزیون - راه و رسم زندگی ما را تغییر خواهند داد و در مقابل، ما را از جنبه‌های مثبت و منفی کارها آگاه خواهند ساخت؟ آیا این فنون ما را در انتخاب‌های شخصی و ابراز عقیده درباره خودمان محدود خواهند کرد یا دستمان را باز خواهند گذارد؟ آیا امکان خواهند داد انتخاب‌هایی مبتنی بر اطلاعات بیش‌تر انجام دهیم؟ آیا به ما کمک خواهند کرد جامعه آگاه‌تری شویم؟ در این صورت، آیا این گونه آگاهی‌ها به ما امکان می‌دهند انسان‌تر شویم و در جاده تکامل به موجودی عاقل‌تر و بهتر بدل گردیم؟ مسئله اصلی همین جا است.» (۱۱)

مشکل روزافزون عدم تمرکز و پراکندگی غیر مسئولانه، دانش جهانی، محدود شدن تلاش‌های همکاری و ایجاد

انحصارهای خرد را به بار خواهد آورد که در تحلیل نهایی، چیزی جز روی دیگر سکه، انحصارگرایی - در مقیاسی بزرگ - نخواهد بود. مسئله زمانی پیچیده‌تر می‌شود که بخواهیم حریم خلوت فرد و یکپارچگی اطلاعات را کنار نهمیم و به ویژگی «محرمانه‌بودن» آن‌ها وقعی نگذاریم، بخصوص زمانی که محرمانه‌ماندن اطلاعات، مورد درخواست تولیدکننده یا استفاده‌کننده از اطلاعات باشد.

۶. گرانبار شدن و نامناسب بودن اطلاعات: این دشواری در آغاز انقلاب اطلاعاتی نوین پیش آمد و بخصوص همراه با بازیابی اطلاعات از راه پایگاه‌های داده‌های کتابشناختی چهره نمود. یافتن راه‌حل‌های مسائل پیچیده، به اطلاعات و رویکردهای اطلاع‌شناختی پیچیده و یکپارچه نیازمند است. شکل‌های نوین دانش و شیوه‌های عرضه و پردازش نو، چالش‌های تازه می‌طلبد. برای نمونه، بحث‌های اخلاقی و معرفت‌شناختی مربوط به پیامدهای تحقیق و توسعه در زمینه هوش مصنوعی، آثار چنین چالش‌هایی است.

جهانی شدن یا جهانی بودن اطلاعات، مسائل فرهنگی را پیش می‌آورد. برای مثال، از سویی مشکلات و موانع اطلاع‌رسانی مطرح می‌شود و از سوی دیگر مشکلات تازه‌ای - مثلاً در مورد کشورهای در حال توسعه - تحمیل می‌شود؛ مشکلاتی چون حقوق ملی قانونی و علایق ملل، استعمارگرایی اطلاعاتی، و حتی جهان‌خواری اطلاعاتی، تهدید سنت‌های فرهنگی بومی و جز آن‌ها، حاصل گرانبار شدن و نامناسب بودن اطلاعات، و در زمره دیگر معضلات است. بی‌تردید مسئله حریم خلوت شخص و یکپارچگی اطلاعات و اصول اخلاقی لازم برای حفظ آن‌ها، به همه این مسائل رسوخ خواهد کرد.

گونه دیگر مشکلات، مسائل اخلاقی خرد است. صاحب‌نظران کتابداری و اطلاع‌رسانی - نظیر خبرگان دیگر رشته‌ها - براین باورند که مجموعه قوانین اخلاقی و مبانی عمل را نباید - چنان که مرسوم است - با مباحث آزاد در باب مسائل علم اخلاق در هر حرفه و تخصص اشتباه کرد. با وجود این، مجموعه قوانین اخلاقی تجلیگاه همین بحث‌ها، و گونه‌ای واکنش نسبت به مشکلات اخلاقی موجود در هر حرفه به شمار می‌رود. در نتیجه، همین نوع بحث‌های درون حرفه‌ای، «انجمن اطلاع‌رسانان امریکا» در سال ۱۹۸۴ موارد زیر را به عنوان مسائل اخلاقی خرد برشمرده است که در آن‌ها، ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاقی نقشی بزرگ دارند:

- سبکبار کردن اطلاعات؛

- حریم خلوت (بازکردن عمدی یا غیرعمدی بایگانی‌ها/داده‌ها)؛

- حق مؤلف (پوشیده ماندن اطلاعات مربوط به نرم‌افزارها، مالکیت فکری و جز آن‌ها)؛

- قیمتگذاری (رقابت تجاری)؛

- تبهکاری رایانه‌ای (اعمال بزهکارانه و شرورانه)؛

- امنیت (حفظ رموزها، برگه‌های شناسایی و جز آن‌ها)؛

- آزادی فکری/دانشگاهی؛

- مسیرهای شغلی / امنیت شغلی / وضعیت شغلی؛

- جریان فرامرزی داده‌ها؛

- بخش خصوصی/دولتی (وجوه پرداختی، کالاهای رایگان، کمک‌های پنهانی دولت و جز آن‌ها)؛

- روابط مشتریان؛

- روابط کارفرمایان/کارمندان؛

- پنهان کردن یا تحریف اطلاعات. (۱۲)

حال ببینیم انجام و اجرای مجموعه قوانین اخلاقی در مورد این مسائل خرد، در چه مواردی مصداق دارد. مبانی عمل به ترتیب مربوط است به تولیدکنندگان پایگاه‌ها و بانک‌های داده‌ها، خدمات‌میزبانان، و ارتباطات دوربرد در خدمت اطلاع‌رسانی همگانی که رعایت آن‌ها را باید تعهد کنند.

۱. تولیدکنندگان پایگاه‌ها و بانک‌های داده‌ها

در این جا باید به روابط متقابل بین تولیدکننده، پایگاه داده‌ها و پدیدآورد و ناشر، خدمات پیوسته، میزبان و استفاده‌کننده توجه کرد. در حالی که تولیدکننده، پایگاه داده‌ها باید به بازتولید صحیح اسناد بپردازد، ناشران نیز باید مجله‌های خود را مرتب ارسال دارند. تولیدکنندگان پایگاه‌های داده‌ها هم باید تحت شرایطی که به روشنی بیان می‌شود، پایگاه‌ها را برای میزبانان منتخب فراهم کنند، یا اگر بطور کلی به تولید می‌پردازند، تحت شرایطی یکسان، آن‌ها را به تمام میزبانان عرضه دارند. میزبانان هم، از سوی دیگر، باید خدمتی رضایتبخش، مداوم، مستمر و اطمینانبخش ارائه کنند. در باب استفاده از اطلاعات، تولیدکننده باید اصل محرمانه بودن را رعایت کند.

فروشنندگان اطلاعات باید اجازه داشته باشند تا از نسخه‌های بروندادی مطالب جستجو شده، برای نمایش آن‌ها، بر روی رسانه‌های ماشین‌خوان، ذخیره‌ای موقتی تهیه کنند؛ اما آنان نیز نباید این بروندها را بدون داشتن مجوز از تولیدکنندگان داده‌ها به فروش رسانند. تولیدکننده، پایگاه داده‌ها باید اطمینان یابد که استفاده‌کنندگان می‌توانند به مدارک ارجاع داده شده در پایگاه داده‌ها دسترسی یابند و فرصت‌هایی برای کارآموزی لازم به منظور بهره‌برداری از آن‌ها فراهم کند؛ استفاده‌کننده نیز باید از اطلاعات بهره کامل ببرد، به شرط آن که تولیدکننده را از مشکلات و خطاهایی که در پایگاه داده‌ها با آن‌ها برخورد می‌کند مطلع سازد.

در باب آنچه که کاربر می‌تواند از نظام‌های پیوسته انتظار داشته باشد، قواعد اخلاقی و لزوم پایبندی به رفتارهای زیر را برشمرده اند: دسترسی قابل اعتماد به پایگاه‌های داده‌هایی که کاربران لازم دارند، ضروری است. عناصر ارتباطات دوربرد نباید هیچ دخالت و مزاحمتی فراهم سازند و تماس را مختل گردانند. استفاده‌کنندگان باید به منابع اطلاعاتی که بطریق تجاری عرضه می‌شوند دسترسی داشته باشند. داده‌های آن‌ها باید محرمانه باقی بماند و در قیمت عرضه، آن‌ها نباید تبعیض به چشم بخورد. برای بهره‌گیری از نسخه‌های فراهم شده از پایگاه‌های داده‌ها یا تکثیر بروندهای جستجو شده از آن‌ها برای فروش و استفاده مادی، باید مواد و مفاد شرایط قرارداد رعایت شود.

میانجیان اطلاع‌رسان نیز باید اصول اخلاقی را رعایت کنند: آنان باید مشتریان را از اصول و فنون به کار رفته در تهیه، رسانه‌های اطلاعی آگاه سازند؛ باید سفارش‌هایی را بپذیرد که از نظر حرفه‌ای در تهیه، آن‌ها صلاحیت و شایستگی دارند؛ باید محرمانه ماندن اطلاعات درخواستی را تضمین کنند؛ از رمزواژه‌ها، سواى آنچه بدان منظورها تعیین شده، برای مقاصد دیگر استفاده نکنند؛ اطلاعات شخصی را سری تلقی کنند؛ و هزینه‌ها را در حد معقول بستانند.

در باب تولیدکنندگان پایگاه‌های داده‌ها و بانک‌های داده‌ها، اصول اخلاقی زیر باید رعایت شود:

۱. در مورد گزینش مواد برای گنجانده شدن در پایگاه‌های داده‌ها، باید خط مشی کتبی روشنی وجود داشته باشد [مقایسه کنید با اصل کمال، قسمت پ].

۲. اطلاعات پایگاه داده‌ها باید درست و دقیق باشد. کاربران و فروشنندگان پایگاه‌ها باید از خطاهای چشمگیر مندرج در آن‌ها مطلع شوند. مسئولیت تصحیح و رفع خطاها بر عهده تولیدکننده است [مقایسه کنید با اصل کمال، قسمت پ].

۳. اصول به‌کاررفته در ایجاد نمایه‌ها و نمایه‌نامه‌های تخصصی باید روشنی گفته شود. فروشنندگان باید راه و رسم پیاده کردن اطلاعات از پایگاه‌های داده‌ها را روشن کنند و کاربران را از زمان از دور خارج شدن آن‌ها مطلع سازند [مقایسه کنید با اصل دراختیار بودن، قسمت الف].

۲. خدمات میزبانان

میزبان تجهیزات پایانه‌ای داده‌ها، نظام داده پردازی، رایانه، استفاده‌کننده، یا پایانه‌ای است متصل به یک شبکه که خدماتی فراتر از ذخیره و بازیابی انجام می‌دهد و معمولاً به آماده‌سازی برنامه‌ها برای استفاده، نظام داده‌پردازی دیگر می‌پردازد. در باب خدمات میزبانان، رعایت اصول اخلاقی زیر ضروری است:

۱. همه کاربران بالقوه باید به خدمات رایگان میزبان دسترسی داشته باشند.
۲. میزبانان باید بتوانند اطلاعات شخصی را به منظوره‌های مختلف گردآوری کنند. این گونه گردآوری باید محرمانه صورت گیرد، حتی شیوه کار جستجوی کاربر نهایی نیز باید سری باقی بماند. همه بهره‌جویان از خدمات میزبانان باید در باب اطلاعاتی که گردآوری می‌شود، مقصود از گردآوری، افرادی که به اطلاعات گردآمده دسترسی دارند، و مدتی که اطلاعات محفوظ می‌ماند، اطلاعات مفصل و بسنده داشته باشند.
۳. میزبانان باید اطمینان یابند که اسناد لازم برای استفاده از نظام‌ها یا دستگاه‌ها در اختیار همه کاربران قرار گیرد. اگر نظامی بین‌المللی در اختیار است، خدمات مربوط به آن - نظیر خدمات پشتیبان کاربران، مدارک لازم، امکان کارآموزی - باید در مناطق مختلف عرضه شود.

۳. ارتباطات دوربرد در خدمت اطلاع‌رسانی همگانی

اصول و قواعد اخلاقی مربوط به این مورد بشرح زیر است:

۱. منصفانه‌ترین مبنا برای محاسبه و دریافت هزینه‌های ارتباطات دوربرد، برای خدماتی که سازمان‌های دولتی فراهم می‌سازند، عبارت است از مخارج آن خدمت بعلاوه اندک سودی معقول.
 ۲. اگر شبکه، پایگاه داده‌های لازم، به هر دلیلی از سوی دولت در اختیار قرار نگیرد، برای عرضه خدمات ضروری نباید مانع و رادعی - خواه قانونی یا از هر گونه دیگر - بر سر راه دیگر سازمان‌های ارائه‌کننده آن خدمات قرار داد.
 ۳. حکومت‌ها به همه اطمینان خاطر دهند که آنچه به شبکه دولتی و همگانی مربوط است، برای کارکنان شبکه یا مسئولان حفظ و نگهداری آن، ضرر و زبانی دربرنخواهد داشت. در این مورد هیچ‌گونه تبعیض سیاسی، جغرافیایی یا اقتصادی نباید علیه یا له ابزارها اعمال شود.
 ۴. حکومت‌ها باید دریابند که وجود شبکه‌های داده‌های قاره‌ای یا میان قاره‌ای برای بسیاری از خدمات اطلاع‌رسانی اینک اینک و آنی، یا آینده و آتی حیاتی است. چنین شبکه‌هایی باید کارآمد و اقتصادی باشند. مشارکت‌های مبتنی بر عقد قراردادهای راه‌حلی است که حکومت‌ها نباید مانع آن‌ها شوند.
 ۵. مسئولان سازمان‌های مخابراتی معمولاً نباید به محتوای آنچه رد و بدل می‌شود توجه و عنایت نشان دهند.
 ۶. خدمات داده‌رسانی جدیدی که در اختیار همگان قرار می‌گیرد، حداکثر انعطاف‌پذیری و نرمش در برابر هزینه‌ها و دسترسی را می‌طلبد.
 ۷. حکومت‌ها وظیفه دارند در امر اطلاع‌رسانی، در راستای خرسندی بخش‌های مختلف ملی و بین‌المللی گام بردارند. خلاصه کلام آن که این اصول و قواعد، هدفشان برقراری و حفظ جریان اطلاعات است و در عین حال، مسائل مربوط به نگهداری داده‌های شخصی و علائق قانونی همه افراد دست‌اندرکار فرایندهای تولید، ذخیره، بازیابی، توزیع و بهره‌جویی از اطلاعات در نظر گرفته می‌شوند. در این موارد، سنگ بناهای مبانی اخلاقی همان محرمانه بودن، درستی اطلاعات و منصفانه بودن هزینه تهیه اطلاعات است.
- در باب اصول اخلاقی حرفه‌ای، دو مسئله - رابطه متقابل میان گفتارهای کلی اخلاقی، و تدوین و وضع قوانین عملی، و همچنین ماهیت «بایدها»ی اخلاقی - مطرح است. در مورد مسئله نخست برخی براین باورند که به سبب ضعف ذاتی مجموعه قوانین اخلاقی، تدوین و وضع چنین اصول و قواعدی ناممکن است. از آن جمله «لد» معتقد است که اخلاق و اصول آن را، به سبب باز است که از نتایج اساسی آن می‌توان مجادله‌ها و احترام متقابل را برشمرد. به گونه‌ای آرمانی، «مخاطبان جهانی» موردنظرند که از آن، جامعه‌های برقرارکننده ارتباط‌های واقعی را می‌توان تمیز داد. رابطه اخلاقی اصولاً بر پایه «ارتباط چهره به چهره» استوار است و مبنایی ناشناخته ندارد. این ارتباط اخلاقی متقابل، خاص انسان‌ها است که ما لیلیم زمانی که از حریم خلوت شخصی، در عین گشودگی مجرای برقراری اطلاعات و بازبودن جریان سربان آن سخن می‌گوییم، حفظ شود. این توهمی است آشکار که می‌پنداریم چون رسانه‌های ارتباطی «بهرتر و مطلوبی» داریم،

بهتر می‌توانیم ارتباط برقرار کنیم. در این صورت وسیله را برتر از هدف برشمردیم و سرانجام خود مقهور قدرت ارتباطی ارتباطی می‌شویم.

اما اگر بر روشن‌ساختن و توضیح روند ارتباطی پای بفشاریم، ضرورتی ندارد که به انفعال یا پای‌پس‌کشیدن ناگزیر شویم. چنین توضیح و تنویری باید سرشت نهایی دانش بشری را دربرگیرد، بطوری که از نظر اخلاقی بتواند برای ماندگاری جمعی ما مفید افتد. اصول و مبانی اخلاقی دانش و بنیان‌های اخلاقی اطلاع‌رسانی باید آیین رفتار اخلاقی فردی و مسئولیت جمعی ما در برابر دانستنی‌ها، تولید دانش و رساندن و بهره‌جویی از آن باشد.

جامعه‌ای که در این مسائل و اصول و دستورهای اخلاقی، یعنی توقعات ما از افراد، خالی باشد، خلأ بی‌چون‌وچرایی دارد و به احتمال زیاد، در راه از هم گسیختگی و تلاشی ره می‌پیماید.

منابع

۱. غلامحسین شکوهی، تعلیم و تربیت و مراحل آن، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۴، ص ۱۸، ۲۷، ۲۹ و ۳۰.
۲. ژکس، فلسفه اخلاق: حکمت عملی، ترجمه سید ابوالقاسم پورحسینی، تهران: سیمرغ، ۱۳۵۵، ص ۹، ۱۳، ۱۴ و ۱۵.
۳. عبدالکریم سروش، دانش و ارزش: پژوهشی در ارتباط علم و اخلاق، تهران: یاران، ۱۳۵۸، ص ۱۳ و ۱۴.
۴. ژکس، پیشین، ص ۱۲۰.
۵. اریش فروم. دل آدمی و گرایشش به خیر و شر، ترجمه گیتی خوشدل، تهران: نشر نو، ۱۳۶۶، ص ۳۰، ۳۳، ۱۵۵، ۱۹۷ و ۱۹۸.

6. Rafael Capurro, "loral issues in information science", Journal of Information Science, 11 (1985) pp. 113-123.

7. حمید مولانا، جریان بین‌المللی اطلاعات: گزارش و تحلیل جهانی، ترجمه یونس شکرخواه (تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۱) ص ۱۷۱-۱۷۲.

8. J. Ladd, "The quest for a code of Professional ethics: an intellectual and moral confusion", in Deborah G. Johnson and J.W. Snapper (Eds) Ethical Issues in the Use of Computers (Wadsworth: Belmont, 1985) pp.8.

9. Manfred Kochen, "Information and society", in Martha E. Williams, Ann. Review Sci. Techn. 18 (1983) pp. 277-304.

10. Ibid., p.117.

11. Ibid., p.118.

12. Julia C.Blixurd and Edmond J. Sawyer, "A code of ethics for ASIS: The challenge before us," ASIS Bulletin (October, 1984) pp. 8-10.

13. Op.cit, pp. 8-13.

14. Stephan Schwarz, "Research, integrity and privacy; Notes on a conceptual complex," Social Science Information 18 (1) (1979) pp. 103-136.

15. Eric Novotny